

ЛІТЕРАТУРА:

1. Добровольська О. Про що розповідають нам козацькі “Реєстри” 1649 р.? // Культура слова. – К., 2001. – Вип. 57-58. – С. 81-89; 2. Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. – 168 с.; 3. Карпенко Ю.О. До етимології прізвища Ганджа // Статті та тези VII Всеукраїнської ономастичної конференції “Питання сучасної ономастики”. – Дніпропетровськ: 1997; С. 79-80; 4. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.; 5. Чучка П.П. Антропонимія Закарпаття. – Автореф. дис...докт. філол. наук. – К., 1976. – 42 с.; 6. Słowski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego – Wrocław, Warszawa etc.: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. – 1974-1979. – Т. 1-3.

СПИСОК НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

“Реєстр всего войска Запорожскаго послѣ Зборовскаго договора съ королемъ польскимъ Яномъ Казимиромъ составленные 1649 года октября 16 дня и изданные по подлиннику О. М. Бодянским, О-во истории и древностей российских. – М., 1875.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

бр.	білоруська мова;
болг.	болгарська мова;
вл.	верхньолужицька мова;
др.	давньоруська мова;
лат.	латинська мова;
лит.	литовська мова;
п.	польська мова;
прус.	пруська мова;
р.	російська мова;
с.	сербська мова;
слн.	словенська мова;
слц.	словацька мова;
етсл.	старослов'янська мова;
ч.	чеська мова;
нл.	нижньолужицька мова;
х.	хорватська мова.

Валчакова П. (Брно, Чеська Республіка)

Problematika zpracování věcných okruhů ve slovanských jazycích

Статтю присвячено аналізу існуючих способів розробки семантичних полів в індоєвропейських мовах. Розглядається коло питань, пов'язаних з розв'язанням цієї проблеми авторами семантичних та етимологічних словників окремих мов. Зроблено висновок, що в слов'янських мовах семантичні поля ще не опрацьовані. Вирішенню цієї проблеми сприяв би предметний етимологічний словник слов'янських мов, у якому було б окреслено тенденції семантичного розвитку.

Ключові слова: *індоєвропейські мови, теорія семантичного поля, предметний етимологічний словник слов'янських мов.*

Статья посвящена анализу существующих способов разработки семантических полей в индоевропейских языках. Рассматривается круг вопросов, связанных с решением этой проблемы авторами семантических и этимологических словарей отдельных языков. Сделан вывод о том, что в славянских языках семантические поля пока не разработаны.

Решению этой проблемы способствовал бы предметный этимологический словарь славянских языков, в котором были бы описаны тенденции семантического развития.

Ключевые слова: *индоевропейские языки, теория семантического поля, предметный этимологический словарь славянских языков.*

The article surveys works published up to now which treat various semantic fields in Indo-European languages (Schrader-Nehring, Buck, Gamkrelidze-Ivanov, Mallory-Adams). By taking notice of how this problem is dealt with in semantic and etymological dictionaries of individual languages, it arrives at a conclusion that a similar treatment of subject fields is still lacking for Slavic languages. A solution might be an etymological dictionary of Slavic languages arranged by subjects where tendencies of semantic development would become evident.

Keywords: *Indo-European languages, theory of semantic field, thematic etymology dictionary of Slavic languages.*

Výzkum vývoje hmotné kultury nelze oddělit od zkoumání vývoje jazyka. Zjištění sémantické motivace pojmenování určité reálie často přispěje k odhalení podstaty jejího vzniku. Údaje získané z historických pramenů s nejstaršími doklady pojmenování pojmů umožňují chronologicky zařadit jednotlivé reálie, informovat o migracích nositelů různých kultur a o postavení konkrétních termínů v slovním systému. Nesporně největší uplatnění při zhodnocení informací o názvech dávno zaniklých předmětů hmotné kultury a o jejich vlastnostech mají práce etymologické.

Spojení etymologie, archeologie a dalších disciplín při zkoumání vývoje hmotné kultury proklamoval již před více než sto lety Schrader [1], jehož lexikon indoevropských reálií je pro etymology dodnes užitečný. Výsledky výzkumu historie materiální kultury spojuje s nejnovějšími jazykovědnými poznatky v indoevropské rovině ve svých monografiích také Jost Trier. S jeho myšlenkou, že původní motivaci většiny slov je třeba hledat v pracovním procesu, nelze nesouhlasit.

Přesnější informace o jednotlivých názvech reálií lze získat především studiem okruhů významově blízkých slov. Slovníkových prací, které postupují tímto způsobem, je velmi málo, slovanským jazykům není věnována ani jedna. Jsou zpracovány jen ve slovnících jazyků indoevropských. Nejznámější je Buckův slovník *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages* z roku 1949 [2], který vychází z Trierovy práce *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*.

Slovník je spojením tří slovníkových typů – etymologického, ideografického a sémantického. Východiskem není slovo a jeho význam, ale pojem, tedy jev nelingvistický. Slova označující jeden pojem jsou spojována především na principu etymologické blízkosti, tzn. slova vycházející z téhož etymologického kořene, ale sémanticky příbuzná jen vzdáleně.

Buckova práce je vymezena jednak výběrem jazyků, ze kterých uvádí doklady, jednak výběrem sémantických okruhů. Materiál se soustřeďuje na vybraná synonyma z hlavních indoevropských jazyků: vedle sanskrtu, avesty a řečtiny jsou zde zastoupeny jazyky románské, keltské, germánské, baltské a slovanské.

Klíčová hesla, uvedená ve slovníku, jsou rozdělena do 22 okruhů. Při sémantické klasifikaci klíčových pojmů autor postupoval volně jak ve výběru synonym, tak v jejich zařazení.

U etymologických výkladů, které představují podstatnou část slovníku, Buck vychází především z Walde-Pokorného [3], ale současně čerpá i z etymologických slovníků

jednotlivých jazyků nebo skupin jazyků a z článků s etymologickým zaměřením. Nechybí ani stručný sémaziologický rozbor.

Pokusem o rekonstrukci indoevropských reálií a indoevropské slovní zásoby je lexikální část novější práce Gamkrelidze-Ivanova *Indoevropskij jazyk i indoevropcejcy* [4]. Je to v podstatě sémantický slovník, v němž jsou na základě dochovaných výrazů v jednotlivých indoevropských jazycích rekonstruovány indoevropské formy. Lexikální materiál je uspořádan do 12 sémantických tříd s podskupinami.

Kromě reprodukce výkladů z etymologických slovníků jednotlivých jazyků jsou zde předkládány pokusy o nové etymologie (zejména z prací V. V. Ivanova).

Nověji se zabývá indoevropskou slovní zásobou věcně řazený slovník Delamarrův *Le vocabulaire indo-européen* z r. 1984 [5]. I přes malý rozsah, nedostatky v ie. Hláskosloví*, s nepočtým rejstříkem použité odborné literatury splnil v rámci svých možností Delamarrův slovník, co si jeho autor předsevzal – zaplnil do určité míry mezeru mezi slovníky Pokorného a Buckovým.

V monografii Malloryho a Adamse *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World* [6] se po sedmi kapitolách, věnovaných především problematice indoevropéistiky, jejím základům, rekonstrukci, gramatice apod., autoři zabývají indoevropskou slovní zásobou, kterou uspořádali do 18 sémantických polí. Ta jsou ve srovnání se zpracováním v Buckově slovníku, který následují, stručnější. Přesto se zde podařilo rekonstruovat fungující indoevropskou společnost po stránce materiální i duchovní**.

Výběr synonym je u všech těchto slovníků sporný. Např. v Buckově slovníku chybí pojmenování některých běžných pojmů (*vloni, tichý, knír*), označení hudebních tónů (*vyšoký, hluboký*) apod. Nejsou uvedena zoologická pojmenování běžně rozšířená v areálu indoevropských jazyků (*jezevec, zajíc, ježek, potkan, žába, ropucha, komár, housenka, blecha, veš*), ale jsou tu termíny *slon, velbloud, mezek, kapoun*, slova, která se teprve v období grecizace a christianizace stala součástí tzv. “křesťanského západu” [7].

Podobně u Gamkrelidze-Ivanova je sporné uvedení termínů, které nejsou ve starých indoevropských jazycích dostatečně doloženy. To se týká především rekonstruovaných termínů z oblasti zemědělství a řemesel a jejich promítnutí do nejstaršího historického období Indoevropanů [8].

Mallory-Adams neuvádějí oproti Buckovi např. *jezero, rovina, jed*, u živočichů nechybí běžné druhy jako *zajíc, žába, blecha, veš*.

Také k řazení materiálu přistupují autoři slovníků různě. Jen nepatrně rozdíly jsou v řazení názvů zvířat a rostlin (např. Gamkrelidze-Ivanov dělí zvířata na domácí a divoká, Delamarre uvádí samostatně rostliny a stromy), blízké jsou názory na zařazení astronomických názvů a termínů týkajících se dopravy, číslovek, geografických termínů, názvů částí těla, pojmenování z oblasti mytologie a práva, příbuzenských termínů a slov týkajících se domu a bydlení.

Některá slova jsou zařazena více než problematicky, např. u Bucka *jed, silný* do okruhu částí těla a jejich funkce nebo pojmy pro teritoriální dělení a pojmy politické (*země, město, král, svoboda, spiknutí*) vedle pojmů z okruhu sociální delikvence (*prostitutka*), které uvádí Buck ve věcném okruhu Sociální vztahy. Mallory-Adams řadí termín *konkubína* do téhož věcného okruhu jako rodinu a příbuzenské vztahy. Tak dochází ke značné rozkolísanosti

* Viz Mayrhofer M., *Kratylos* 31, 1986, 186n, recenze na Delamarrův slovník.

** Viz též recenzi V. Blažka, *Linguistica Brunensia* A 55, 2007, s. 339-351.

v klasifikaci pojmů i celých věcných okruhů.

Rozdílný přístup se v těchto slovnících projevuje v řazení sloves, výrazů pro vyjádření expresivních stavů a překvapivě také v hodnocení názvů jídel a oděvů. Např. sloveso *vidět* má Buck v oddílu Smyslové vjemy spolu s označením smyslu zraku. Gamkrelidze-Ivanovův slovník spojuje *vidět* s lovem jako činností, která je u člověka podmíněna zrakem. *Zrak* i *vidět* poněkud nejasně řadí do oddílu Hospodářství, řemesla, doprava. Delamarre uvádí *vidět* v oddílu Slovesa. *Pravý* a jeho synonyma řadí Delamarre do kapitoly Adjektiva, zatímco u Gamkrelidze-Ivanova je *pravý* spolu s *levý* a s dalšími antonymy zařazeno v oddílu Mytologie.

Předností slovníku Gamkrelidze-Ivanova, který by se bez rejstříku rozhodně neobešel, je podrobnější rozbor lexikálních jednotek i pojmů, které pojmenovávají, z hlediska historického i sémantického vývoje, se zhodnocením společenského významu pojmenovaného předmětu. Delamarre usnadňuje orientaci ve své práci gramatickým řazením spomých termínů. Nejpřehlednější je Buckův slovník, který zařazuje pojmy a pojmenování podle logických souvislostí a zdůrazňuje tak těsný vztah jazyka s logikou a myšlením.

V jednotlivých jazycích se tematikou věcných okruhů zabývají také sémantické slovníky. Takový je např. Paulův *Deutsches Wörterbuch* [9] nebo kolektivní *The Concise Oxford Dictionary* [10]. Uznávaná je Dornseiffova práce *Der Deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* z r. 1954 [11], v níž je uspořádání do věcných okruhů podobné jako u Buckova slovníku (20 okruhů), nechybí ani rejstřík uspořádaný abecedně a obsahující biografické údaje a doplňky.

Ve slovanských jazycích je Dornseiffovu slovníku svou strukturou blízký Hallerův čtyřsvazkový *Český slovník věcný a synonymický* [12], který má hesla uspořádaná podle významových okruhů. Oba slovníky postupují podle práce R. Halliga a W. Wartburga, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie* [13]. Českému synonymickému slovníku byl měřítkem při výběru materiálu stupeň odbornosti na úrovni vyšších tříd střední školy. Uspořádání věcných okruhů se liší podle různorodosti materiálu, který je v prvních třech svazcích rozdělen na tři základní části s dalším členěním na podskupiny.

Sémantické slovníky však postrádají historickosrovnávací výklad a z přístupu k materiálu je patrné, že dosud nejsou stanoveny principy klasifikace změny významů. Přitom sémantické zpracování materiálu je nutné nejen pro studium dějin materiální kultury, ale i uvnitř jazykovědy jako takové. Už Benveniste v r. 1966 [14, 289-307] upozorňuje, že v novějších etymologických slovnících je zatím nejméně propracovaná sémantická stránka výkladu. Určitým řešením by možná byl věcně řazený etymologický slovník, ve kterém by se projevily tendence sémantického vývoje.

Mezi etymologickými slovníky slovanských jazyků je jediným dokončeným slovníkem Miklošičův slovník z roku 1886 [15]. Kromě nedokončeného Bernekerova slovníku [16] a brněnského *Etymologického slovníku slovanských jazyků* [17], ze kterého vyšla jako dokončená jen část o gramatických slovech, jsou tu dva rozpracované slovníky – moskevský Trubačevův slovník [18] a krakovský *Słownik prasłowiański* [19], které zpracovávají praslovanskou slovní zásobu.

Vlastní etymologický slovník mají jednotlivé slovanské jazyky s výjimkou slovenštiny*. Kromě stručnějších (a většinou starších) slovníků Mladenova, Holuba-

* Slovenská slovní zásoba je zpracována v omezeném rozsahu v 1. vydání Machkova *Etymologického slovníku* z r. 1957.

Lyera, Holuba-Kopečného, Brücknera, Gorjajeva, Preobraženského, Šanského, Cyganěnka a Rejzka je z rozsáhlejších prací dokončen český Machkův slovník, ruský Vasmereťův slovník, lužickosrbský slovník Schustera-Šewce, Skokův srbocharvátský slovník*, slovinský slovník Bezljajův [20] a ukrajinský slovník Rudnyckého. Vyšly dva polské etymologické slovníky, stručnější K. Długosz-Kurczabowe [21] a obsáhlý W. Boryse [22]. Dokončen byl rovněž kašubský etymologický slovník W. Boryse a H. Popowské-Taborské [23]. Dvojitě vydání se dočkal slovinský slovník Snojův (1997 a 2003). Je potěšující, Rozpracován je *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* [24], Slawského polský slovník, polabský slovník Lehr-Splawińskiego a Polanského a akademické etymologické slovníky bulharštiny, běloruštiny a ukrajinštiny [25, 7-12].

Z uvedených informací si lze alespoň povšečně utvořit obraz o přednostech i nevýhodách dosavadního zpracování jazykového materiálu. Před námi stojí otázka, jak dále postupovat při zpracování slovní zásoby do věcných okruhů. Ze slovníků, řazených podle věcných okruhů, to ukazuje nejlépe Buckův slovník, který autor napsal s pomocí spolupracovníků v průběhu 20 let. Překvapivá je na svou dobu šíře odborné literatury, která je základem jeho práce.

V současnosti je kvantita odborné literatury, vztahující se k věcným okruhům, mnohonásobně vyšší. Zpracovat odbornou literaturu, která je, co se týče věcných okruhů, mimořádně rozsáhlá, není v silách jednotlivce. Většina současných slovníkových prací je dílem kolektivu. K přednostem kolektivní práce patří i schopnost zpracovat větší množství materiálu se zapracováním nejnovějších poznatků z odborné literatury.

Kromě odborného přínosu v konkrétním jazykovědném oboru vypovídají práce, které nějak souvisejí s problematikou věcných okruhů, o momentálním stavu zpracování věcných okruhů. Z počtu prací je patrné, že mezi zpracováním jazykového materiálu jednotlivých okruhů jsou velké rozdíly. Nejlépe zpracované jsou věcné okruhy, které jsou zároveň i samostatnou vědeckou disciplínou (např. názvy rostlin – botanika, názvy zvířat – zoologie). U jiných věcných okruhů (pojmenování citových vztahů, smyslových vjemů, ale i jídel, oděvů aj.) signalizuje již malý počet odborných prací na toto téma, že jde o okruhy málo zpracované. Právě na ně by bylo třeba zaměřit pozornost. Užitečné jsou práce z nejrůznějších oborů jazykovědy – zpracování problematiky slova nebo skupiny slov především po stránce morfologické, dialektické, sémantické a fonetické je nezbytné jednak pro správné zařazení termínů do správného věcného okruhu, jednak pro jeho etymologický výklad^{**}. Cílevědomé zpracování synonym by přispělo k rekonstrukci historie a ke zmapování současného stavu jednotlivých jazyků i jazykových skupin. Současně by rozšířilo a zkvalitnilo podkladový materiál pro slovníkové práce etymologické se zaměřením na věcné okruhy. Kartotéku literatury, zabývající se věcnými okruhy, založil na etymologickém pracovišti v Brně již Václav Machek. V doplňování kartotéky donedávna pokračovala redaktorka Etymologického slovníku jazyka staroslověnského Eva Havlová, materiál doplňují také ostatní autoři. V současné době je tento podkladový materiál zpracováván počítačem, aby se práce s ním

* Ke Skokovu slovníku byl dokončen třísvazkový doplněk V. Vinji (Vinja, V.: *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. 1-3. Zagreb 1998-2004.

** Osvědčilo se zadávání diplomových prací, zabývajících se vybranými názvy reálií (např. jídel, obuvi, oděvů, textilií apod.) z hlediska historickosrovnávacího. Studenti zpracovávají materiál v jazyce, který studují (ponejvíce v češtině); jsou však i práce, které srovnávají české termíny s ekvivalenty v jiném jazyce (v němčině, v angličtině).

stala operativnější a snadno dostupná také mimobrněnským zájemcům.

Při aplikaci jazykovědných prostředků, získaných z těchto pramenů, lze postupovat podle návrhu I. Němce [26], který se studiem významových okruhů jazykových prostředků ve svých pracích zabývá [27]: na základě lingvistických prací zjistit stáří, zeměpisné rozšíření, možnosti přejetí názvů a vyvodit závěry o jejich původním významu, vývoji a rozšíření.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Schrader O.* Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. Jena 1883. – Schrader, O. – *Nehring, A.* Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde 1-2. 2. vydání. – Berlin 1917-1929; 2. *Buck D.* A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A contribution to the history of ideas. – Chicago 1949; 3. *Walde A., Pokorny J.* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen 1-3. – Berlin-Leipzig 1930-32; 4. *Gamkrelidze T. V., Ivanov V. V.* Indoevropejskij jazyk i indoevropejcy. – Tbilisi 1984; 5. *Delamarre X.* Le vocabulaire indo-européen: lexique étymologique thématique. – Paris 1984; 6. *Mallory P. J., Adams Q. D.* The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World. – Oxford–New York: Oxford University Press 2006; 7. *Zvegincev V. A.* Voprosy jazykoznanija. – N. 1. – 1952. – seš. 5. – S. 106-109. Recenze na Buckův slovník; 8. *Vavroušek P.* Listy filologické. – 110. – 1987. – S. 195-201. Recenze práce Gamkrelidze-Ivanova; 9. *Paul H.* Deutsches Wörterbuch. – Tübingen 1908, 2. vydání; 10. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – Oxford 1951, 4. vydání; 11. *Dornseiff F.* Der Deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. – Berlin 1959, 4. vydání; 12. *Haller J.* Český slovník věcný a synonymický. – Praha 1969; 13. *Hallig R., Wartburg W.* Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. – Berlin 1963; 14. *Benveniste E.* Problemes delinguistique générale. – Paris 1966; 15. *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. – Wien 1886.; 16. *Berneker E.* Slavisches etymologisches Wörterbuch 1-2. – Heidelberg 1908-1914; 17. Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. 1-2. – Praha 1973-1980; 18. Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond / Red. O. N. Trubačev. – Moskva 1974; 19. Słownik prasłowiański / Red. F. Sławski. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974; 20. *Bezlej F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. 1-5 (za spoluautorství M. Furlanové, S. Klemenčičové a Marka Snoje). – Ljubljana 1976-2007; 21. *Długosz-Kurczabowa K.* Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 2005; 22. *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 2005; 23. *Boryś W., Popowska-Taborska H.* Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. 1-5. – Warszawa, 1994-2006; 24. Etymologický slovník jazyka staroslověnského. – Praha 1989; 25. *Havlová E.* K metodám etymologické práce, *Slavia* 52, nově: Janyšková I., K některým aktuálním otázkám slovanské etymologie. *Slavia* 77, 2008, s. 77-84; 26. *Němec I.* Dějiny hmotné kultury a jazykověda. Archeologické rozhledy 35, 1983, 189-205; 27. *Němec I., Horálek J. a kol.:* Dědictví řeči. Praha 1986. Němec, I., a kol.: Slova a dějiny. Praha 1980.

Вовк П.С. (Київ, Україна)

Варіативність як закономірність віршованого перекладу поетичного тексту

На матеріалі варіантів відтворення українською мовою фрагментів поем О.С. Пушкіна, авторка статті ілюструє критерії і закономірності віршованого поетичного перекладу.

Ключові слова: варіативність, віршований переклад.